

aantal havens was voldoende om het embargo effectief te maken; het droeg in belangrijke mate tot het ontstaan van de hongerwinter bij.

In alle bezette provincies is de winter van '44-'45 veruit de moeilijkste periode uit de gehele bezettingstijd geweest – wij hebben er geen bezwaar tegen om die winter in zijn algemeenheid als 'de hongerwinter' aan te duiden, mits men daarbij blijft bedenken dat de hongersnood beperkt is gebleven tot de provincies Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht en dat hij daar slechts diegenen heeft getroffen die niet op het platteland woonden. Op het platteland werd ook in het westen veel voedsel geproduceerd; in de boerengezinnen had men er geen gebrek aan en zij die er, dicht bij die gezinnen, in kleine dorpen woonden, hadden meestal voldoende relaties met deze om hun eigen steeds geringere rantsoenen aan te vullen. Het was de bevolking in de grote en kleine steden die vrijwel volledig afhankelijk was van een goed werkend distributiestelsel en juist die goede werking werd grondig verstoord.

Een zekere mate van verstoring had zich al eerder gemanifesteerd. Grondgedachte van het distributiestelsel was, dat, behoudens datgene wat de producenten zelf mochten behouden, al het geproduceerde voedsel ter beschikking werd gesteld van de overheid die het naar vaste normen (rantsoenen) en tegen vastgestelde prijzen liet verdelen. Daarbij had zich in de eerste twee bezettingsjaren in zoverre een verstoring voorgedaan dat in een aanzienlijk deel, misschien wel in meer dan een derde van de gezinnen niet genoeg werd verdiend om de rantsoenen aan te schaffen waarop men recht had. Die verstoring was verdwenen doordat enerzijds de lonen waren opgetrokken, anderzijds het distributiekpakket was ingekrompen. Nadien had zich evenwel, duidelijker nog dan tevoren, een tweede verstoring gemanifesteerd: een toenemend deel van de agrarische productie was door de producenten rechtstreeks aan de consumenten verkocht, meestal niet tegen de exorbitant hoge prijzen die op de echte 'zwarte markt' golden (men zou eerder van een zich uitbreidende 'grijze markt' kunnen spreken), maar die rechtstreekse verkopen betekenden natuurlijk wèl dat via het officiële distributiestelsel minder te verdelen was. Hoeveel minder? In deel 7 was onze schatting dat gedeelten van de gehele agrarische productie rechtstreeks zijn verkocht die misschien opliepen van gemiddeld 5 à 10% in '41 tot 20 à 30% in de eerste helft van '44. De controle ten aanzien van de productie ging dus meer en meer falen en zij ging dat ook doen ten aanzien van de vastgestelde prijzen. Al eind '41 toonde een onderzoek in de stad Groningen aan dat van de honderdveertig groente- en fruithandelaren honderdtien zich niet aan die vastgestelde prijzen hielden – een verschijnsel als dit betekende dat